

Милојко Стојановић,

виши предавач на Правном факултету у Београду

ПСИХОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ О РАТУ

Три су групе психолошких теорија о рату.

Инстинктивистичке теорије тумаче човекову склоност ка рату као урођену, нагонску. Према С. Фројду, човеком владају инстинкти живота (Ерос) и смрти. Међу њима је вечита борба. Ратови су неизбежни. Према К.Лоренцу (етолошка теорија), агресивност је нагонска, али је у функцији живота јединке и врсте. Човеков нагон агресивности је, међутим, необуздан и опасан. Зато разум мора да га контролише.

Фрустрационе теорије (Долард, Милер, Берковиц и други) тумаче да су човекова агресивности склоност рату изазване фрустрацијама средине. Да би били мирољубиви, људе не треба фрустрирати. Теорија има много приговора.

Бихејвиористичке теорије, класичног условљавања (Вотсон, Павлов, Бехт-јерев) и инструменталног условљавања (Скинер и други), тумаче свако људско понашање, па и склоност ка агресивности и рату, као научено, као реакцију на одређене дражи.

Закључак: још увек нема поуздане психолошке теорије о узроцима људске агресивности и склоности ка рату. Најближи смо истини ако прихватимо да је агресивност људи урођена, али да се јавља и на фрустрације и да се учи.

Кључне речи: *Рат. – Психолошке теорије. – Фројд.*

УВОД

Психолошке теорије о рату су у ствари превасходно теорије о људској агресивности, што је много шири појам од човекове склоности ка рату као једном, крајњем облику агресивног понашања.

Човек као биће, откако зна за себе, показује склоност ка насиљу и деструктивности (разарању). Али, та склоност је привукла већу пажњу научника, пре свих социолога, антрополога психолога и психијатара, тек после масовног насиља примењеног у првом светском рату, а затим и после другог светског рата, нарочито у време врхунца хладног рата између суперсила и реалне опасности од примене нуклеарног оружја и самоуништења не само људске врсте, већ и свег живог света на земаљској кугли.

Под појмом агресивности подразумева се понашање појединаца које се манифестује у нападу на друге особе са намером да им се нанесе штета⁽¹⁾. Наравно, овако дефинисан појам агресивности се односи и на групе људи и

(1) Н. Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за уибенике и наставна средства, Београд, 1979.

на народе. Док се агресивно понашање појединача у свим цивилизацијама контролише, обуздава и ограничава моралним нормама друштва и законским нормама и санкцијама државе, докле агресивно понашање једних група и народа против других не само да не обуздавају и не спречавају националне државе и наднационалне организације (осим у последњим деценијама преко Организације уједињених нација), него их често и подстичу.

Овако дефинисана агресивност јасно је одвојена од другог облика агресивног понашања, од агресивног реаговања на агресивни поступак. Овде је реч о одбрамбеној агресивности или, једноставно речено, о одбрани, а не агресији. Зато Е.Фром⁽²⁾, условно називајући обе форме понашања агресивношћу, прави оштру дистинкцију између ове две агресије. Прву назива малигном, злоћудном, чији је крајњи облик тежња ка уништавању других људи и то рационално безразложно, али зато разложно с ирационалног нивоа, из душевног задовољства. У блажим облицима појављује се као садизам или нагон за мучењем других (физички, психички), како би се, изазивањем патње код других, приуштило душевно задовољство.

Друга је бенигна агресивност, безопасна или одбрамбена, која се бори за одбрану и заштиту од агресије свог и живота своје породице, своје групе и сваког другог, али и своје части, поноса, слободе и свих других универзалних индивидуалних и групних вредности. Прва, малигна агресивност је деструктивна, разарачка, окрутна и искључива је одлика човекове врсте (не и других живих бића). Друга је дефанзивна и она отклања опасност од себе, бори се за одржавање живота и својих виталних интереса (индивидуалног, групног и националног интегритета – физичког, душевног и моралног; слободе и независности; за ослобађање од страха и патњи, итд).

Е.Фром као синоним за појам малигне агресивности нуди и појам некрофилије, као страсти за претварањем свега живог у неживо, за деструкцијом ради деструкције, као што су слављење рата, склоности ка масовном убијању, склоности одласка на сахране, мржња према женама, итд. наводећи као пример типичних некрофиличара Хитлера и Химлера. Он истиче да људска склоност ка некрофилији и садизму, тј. малигној агресивности, није урођена.

Супротна тенденција од некрофилије јесте биофилија и испољава се као љубав за животом, протест против рата, склоност према добру и несклоност злу, као тежња ка развоју индивидуе и друштва, љубав за друге људе, склоност ка стваралаштву и томе слично.

Кад је реч о рату, постоји теза да примитивније цивилизације мање ратују, односно да број ратова и њихов интензитет расте са развојем техничке цивилизације. Е. Фром се позива на К. Рајта (Q. Wright, 1965) који ову тезу илуструје следећим подацима:

Године	Број битака (ратова)
1480 – 1499.	9
1500 – 1599.	87
1600 – 1699.	239
1700 – 1799.	781
1800 – 1899.	651
1900 – 1940.	892

(2) Е. Фром, „Анатомија људске деструктивности I и II, „Напријед“, Загреб, 1976. Такође: *War within man, A Psychological Inquiry into the Roots of Destructiveness, American Friends Service Commite Philadelphia, 1976.*

Тако се појављује парадокс да цивилизација што се више развија технолошки и културно, то више морално иде уназад, ако је ратовање ваљан критеријум моралности цивилизације.

Постоји већи број психолошких теорија о пореклу агресивности или, ако прихватимо да је то синоним, о психолошким узроцима и пореклу рата. Оне се по сродности могу сврстати у три групе:

1. *инстинктивистичка* (биолошка) схватања, која сматрају да је агресивност, према томе и склоност ка рату, урођена и фундаментална карактеристика човека, тј. да је нагон који генетски и безусловно одређује агресивно понашање;

2. *фрустрациона схватања*, која сматрају да иако је агресивни нагон урођен и агресивно понашање условљено биолошким факторима, средина, нарочито фрустрације, а делом и учење значајно утичу на развијање или сузбијање агресивног понашања;

3. *бихејвиористичка схватања*, према којима је агресивно понашање искључиво или пре свега, научено и стечено у средини у којој се живи, учи, васпитава.

ИНСТИНКТИВИСТИЧКА (БИОЛОШКА) СХВАТАЊА УЗРОКА АГРЕСИВНОСТИ И РАТА

По овим схватањима, агресивност и склоност ка рату је урођен нагон – инстинкт. Два су главна представника ових схватања: С.Фројд и Конрад Лоренц.

Фројдово схватање агресивности и рата

По Фројду, човеково понашање је условљено инстинктима, које је у каснијим својим радовима⁽³⁾ груписао у две групе: 1. инстинкт живота и 2. инстинкт смрти. Инстинкт живота (Ја–нагон и сексуални нагон или Ерос) служе одржавању живота јединке и врсте. Инстинкт смрти (касније назван Танатос) је тежња за агесијом и деструкцијом. Оба нагона су смештена у хелије сваке живе материје. Док први нагон служи не само одржавању јединке и врсте, већ и развоју културе и цивилизације, дотле други тежи разарању живота хелија, јединки и саме културе. То је стална борба између ова два нагона, Ероса и нагона смрти, у којој жива материја под дејством нагона смрти тежи да се врати у првобитно, неорганско стање (тежи самодеструкцији). Јединка тежи, дакле, да уништи себе саму. Како се тај нагон коси са нагоном живота, организам, да би заштитио живот (и истовремено задовољио нагон за деструкцијом), окреће се од аутодеструкције ка деструкцији неког спољног објекта, тј. друге особе и њеног живота. Тако човек, да би поштедео свој живот од аутодеструкције, мора да уништава туђи живот. Тако човеку његов ближњи служи за задовољавање не само љубави, већ и агресивних, деструктивних нагона (да га сексуално искористи, да присвоји његову имовину, да га понизи, нанесе му бол и патњу, да га мичи и убије). *Ното homini lupus est*, закључује Фројд.

(3) Своја инстинктивистичка схватања човековог понашања и склоности агресивности С.Фројд је изнео у више својих дела: *Тотем и табу*, 1913; *Инстинкти и њихове променљивости*, 1915; *Мисли о времену рата и смрти*, 1915; *С оне стране принципа задовољства*, 1920; *Ја и Оно*, 1923; *Економски проблеми мазохизма*, 1924; *Нелагодност у култури*, 1930; *Зашто рат*, 1933.). Видети; С.Фројд, *Одабрана дела*, I–VIII, Матица српска, Н.Сад, 1969.

Ова два нагона нису строго одвојена. Они иду у пару, као љубав и мржња, садизам и мазохизам и један не може без другога. Живот је стална борба између живота и смрти, између добра и зла у човеку.

Склоност ка агресивији је неуништива страна људске природе. Њу ни комунизам, као економска једнакост међу људима, неће отклонити. Историја људског друштва је бескрајна серија убистава и ратова. Историја света коју деца уче у школама је само серија узајамног убијања људи.

Ратови су, дакле, неизбежни, јер народи и државе укидају морална ограничења (која важе за појединце у држави, као што је забрана „не убиј“), па су појединци ослобођени тих ограничења и одговорности пред државом, само сада у име баш те државе и у име новог морала да се убија.

Човек се не може ослободити агресивних импулса. Према томе, рат је вечита појава. Фројд је, дакле, песимистичан због такве фаталности људске судбине. Али, Фројд – човек се не мири са овом људском трагиком и покушава 1933⁽⁴⁾ да пронађе начине обуздавања човекове склоности ка рату.

Прво што Фројд нуди је скретање (померање) агресивног нагона са рата на овладавање природом и на друге друштвено корисне циљеве, где би се он празнио или бар редуковао. Друго, главни начин супротстављања рату и агресивном нагону је јачање његовог супарника – Ероса, тј. развијање љубави према другима и идентификација са заједницом. Али, Фројд уочава да је прво тешко, а друго рађа нетолерацију према другим народима.

Фројд 1927⁽⁵⁾ уводи први пут међу своје нагоне трећи фактор: диктатура разума, очекујући да ће разум коначно победити. Блиско томе је и Фројдово очекивање да ће и култура и морал социјалне средине (социјално Над-ја) учинити да се отклони највећа препрека културном развоју – човекова агресивност. Коначно, Фројд види могућност спречавања рата и успостављањем једног светског ауторитета који би признале све нације, као што је то било Друштво народа (а сада ОУН) и овластиле га да арбитражира у међународним конфликтима.

Подражавајући Фројдово схватање, Х. Хартман и Фројдова ћерка Ана Фројд 1949. истичу да се агресивна енергија (као и либидо, тј. енергија Ероса) стално акумулира у капитализму као вода у базену и када се она прелупи, ако се не ослободи на социјално прихватљив начин, долази до провале деструкције, агесије на друге.

Фројдов биологизам, инстинктивизам и фатализам нису нови у људској цивилизацији. И пре њега је било мислилаца који су исто или слично говорили. Тако Хераклит из Ефеса (VI и V век пре нове ере) пише у Фрагментима: „Рат је отац свему, свему краљ“ и „Рат је општа појава, правда је борба, све настаје борбом и по нужди“. Емпедокле (V в. пре н.е.) мисли да постоје две покретачке силе у човеку: љубав и мржња, које управљају светом и смењују се: час љубав људе сједињује, час их непријатељство и мржња раздвајају“. Томас Хобс⁽⁶⁾ (XVI и XVII в.) такође припада овој оријентацији: људи су у основи нагонска бића, а главни нагон је за самоодржањем. Људи су зато нужно непријатељи, одузимајући један другоме власништво, па и живот. Кад не би било државе да одржава ред и мир, људи би стално међусобно ратовали, свако против свакога. *Homo homini lupus est*“ (Левијатан).

Фројдову конструкцију нагона смрти нису прихватили ни његови следбеници

(4) У есеју *Зашто рат*, видети у: *Будућност једне илузије и други списи*, Напријед: Загреб, 1986.

(5) У: *Будућности једне илузије*.

(6) Т.Хобс, „*Левијатан*“, Кутура, Београд, 1961.

Етолошка теорија Конрада Лоренца

Етологија је наука која се бави проучавањем понашања животиња, на основу којег се, аналогично, покушава разумети и објаснити понашање човека.

Конрад Лоренц је оснивач ове науке који је за своја запажена истраживања добио Нобелову награду. Он је у својој књизи *О агресивности*⁽⁷⁾ утврдио да су све јединке свих животињских врста несумњиво агресивне у односу на припаднике своје врсте, као и на припаднике других врста и да је агресивност урођени нагон, инстинкт. Али, док Фројд мисли да је тај нагон код човека деструктиван, Лоренц каже да је то погрешно. Напротив, он служи животу јединке и врсте. То важи како за животиње, тако и за човека. Тај закључак Лоренц изводи проучавајући понашање риба разних врста, птица, глодара и других животињских врста.

Најчешћи мотив агресивног понашања животиња је борба за (животни) простор, за своју територију, равномерно распоређивање јединки исте врсте у простору, одбрану младих и селекцију јачих. „Никада нисмо наишли да је циљ агресивности истребљење братских припадника одређене врсте... Налазимо да је агресивност далеко од тога да буде дијаболичан, деструктиван принцип, како га представља класична психоанализа, већ је неопходан део организације инстинкта за очување живота.” Насупрот психоанализи, „мутација и селекција... одабрали су управо презрену грану агресивности у оквиру сопствене врсте да се на њој расцветају светови личног пријатељства и љубави”. Инстинкт агресивности је, дакле, инструмент не разарања врста, већ њеног очувања.

Кад је реч о човековој агресивности, Лоренц је, међутим, врло забринут, јер налази да (технолошке) промене услова живота, с једне стране, и човекова неспособност да се на њих брзо прилагоди, с друге, могу да избаце из равнотеже овај урођени механизам (агресивног) понашања људске врсте. Зато људи, са хидрогенским оружјем у рукама, агресивним нагоном у срцу, наслеђеним од агресивних предака и разумом, који није у стању да га обузда, не смеју да стварају лажне наде. Лоренц нас упозорава да не смемо да се заваравимо како је агресивни инстинкт безопасан, јер је, наводно, само реактиван, изазван фрустрацијама. Права опасност од њега произлази из његове спонтаности која избија из дубине човековог бића. Није тачно, сматра Лоренц, да су животиње или човек агресивни пре свега зато што су на то изазвани, нити је тачно да се путем учења може неограничено обуздавати њихова агресивност.

Зашто се разумна људска бића понашају тако неразумно, огорчено се борећи међусобно, пита се К. Лоренц. Зато, одговара он одмах, што човековим друштвеним понашањем управљају не само разум и културне традиције, већ још увек инстинкти, који савлађују глас разума и који су неприступачни искуству и учењу. Лоренц пореди човека и његову друштвену организацију са сличном организацијом пацова, који су, као и човек, друштвени и мирољубиви у оквиру свог клана, али су сурови целати према припадницима своје врсте, али другог клана.

Лоренц уводи и појам борбеног ентузијазма, који се може разумети као психолошка или морална спремност на агресивно понашање. Он каже да појављивање борбеног ентузијазма зависи од више фактора: 1) мора да постоји спољна претња; 2) мора да је присутан омражени непријатељ, од кога претња долази; 3) нужно је надахнуће личности вође; 4) можда најзначајније

(7) К. Лоренц, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970

је присуство многих јединки које су узнемирене истом емоцијом, а узнемиреност групе расте прогресивно са растом броја јединки.

Осећајући велику опасност од необузданости и деструктивности човекове агресивности, Лоренц се забринуто пита може ли се и како она обуздати, инхибирати, контролисати и каналисати. Он нуди многе привлачне идеје, које су све у основи – разумске. Тако Лоренц противречи самом себи, јер у највећем делу своје књиге тврди да је агресивност јача и од разума и од средине и од учења, да би се на крају, ипак, обратио и разуму и средини и учењу.

Један од начина овладавања својом агресивношћу, одавно познати захтев још из античких времена, јесте захтев: „Познај самога себе” (што ће рећи и своје нагоне). Други начин је избегавање агресивности унапређивањем пријатељства међу људима, нарочито супротних идеологија. Велика антитеза агресивности јесу љубав и пријатељство из којих проистичу милосрђе и благост. Зато човечанством треба да овладају љубав и пријатељство. Затим, у сузбијању агресивности Лоренц предлаже људима да стварају ритуалне навике (као што су и животиње изградиле своје), којима се агресивност одлаже, редукује, смирује (нпр. ритуал пушења луле мира код Индијанаца, па многе културне церемоније и љубазне речи и фразе, нпр. „драги мој пријатељу” и слична учтива понашања и пријатељске поруке). Потом, Лоренц указује на неке инхибиционе механизме које су изградиле животиње, а могу се срести и код људи, као што је инфантилно понашање, затим покоравалујући и смирујући знакови, којима се спречава агресивност јачега или старијега. Коначно, Лоренц међу много начина редуковања и отклањања агресивности посебно препоручује пражњење човекове агресивности налажењем друштвених вентила, који омогућавају растеређење. Тако се борбени ентузијазам младих може контролисати и каналисати његовим преусмеравањем на друштвено корисне циљеве, тј. сублимацијом. У ту сврху Лоренц изузетну важност придаје спорту који омогућава катарзу агресије не само појединцима и малим групама, већ и целим народима. У том духу, мисли Лоренц, шансе за трајан мир расле би кад би се код младих будио борбени ентузијазам за хуманистичким образовањем, тј. за стицањем идеала културе, уметности, науке и научне истине, медицине, етике, итд. за идентификовањем са тим идеалима и за неговањем спремности да се они бране. На крају, Лоренц апелује да се користи дар неба, а то су хумор и смех, који подстичу животни оптимизам и социјализацију, тј. имају велику интегративну функцију.

Хумор и знање – две су велике наде цивилизације.

„Ја верујем у снагу људског разума”, закључује Лоренц.

На крају приказа Лоренцове теорије треба скренути пажњу да ће се свако озбиљан, не само научник, упитати како је могуће методом антропоморфизма, тј. аналогизмом са понашањем животиња, закључивати о човеку. На то питање, које задире у суштину и валидност етологије као науке и њених закључака, одговара сам Лоренц у свој књизи *О агресивности*. Он каже: „Сентиментални мизантроп исковао је често цитирани афоризам „Што више упознајем људе, тим више волим животиње”. Ја тврдим сасвим супротно: само особа која стварно познаје животиње, укључујући и највише, као што су оне човеку најсродније, а која је стекла увид у еволуцију, биће у стању да схвати јединствени положај човека... Ми смо највише биће еволуције... али свакако не и последња реч... Од нас људи може настати још нешто боље и више. Стога тврдим или, ипак, скромније, верујем, да смо ми само толико тражена карика између животиња и правих хуманих људи”.

ФРУСТРАЦИОНЕ ТЕОРИЈЕ АГРЕСИВНОСТИ

Представници ове теорије Долард (Dollard J.)⁽⁸⁾ Милер (Miller N. E.), Берковиц (Berkowitz)⁽⁹⁾ Бас (Buss)⁽¹⁰⁾ и други тврде да су средински услови (а не инстинкти), друштвени и културни утицаји, одговорни за укупно човеково понашање, па и за агресивност. Тај став није нов. Њега су изнели још филозофи просветитељи (нпр. Русо у писму Волтеру), који тврде да је човек по природи добар, али постаје рђав због лошег васпитања и лоших институција друштва. Једино што је потребно је добро друштво које ће допустити човеку да испољава своју добру природу.

Под фрустрацијом се подразумева широк појам који обухвата више у основи непријатних стања, као што су: ускраћивање задовољавања неког мотива; одбијање или спречавање задовољења мотива; прекидање неке радње која води жељеном циљу; изолација (бојкот, затвором; самицом); одбацивање (од родитеља, пријатеља, групе); лишавање љубави, пријатељства, подршке, сигурности; лишавање економске сигурности; строгост и суровост у васпитавању деце; уопште, све друге животне тешкоће. У свим наведеним и сличним случајевима долази до осећања фрустрираности, које изазива и нагомилава агресивност. Та се агресивност може (а често се тако и догађа) усмерити на извор фрустрације, али такође се (можда још и чешће) помера и усмерава на појединце или групе људи који нису извор фрустрације, али су погодни за искаљивање агресије, јер не смеју да узврате својом агресијом – то су „жртвени јарци“, као што су разне етничке, расне, верске и друге мањинске групе.

Према овој теорији, узрок сваке агресивности јесте нека фрустрација (Долард). По овом мишљењу, фрустрација увек води у агресију. И обрнуто: свака агресија је фрустрацијом изазвана. Две године касније, 1941, Милер је одбацио први део хипотезе, допуштајући да фрустрација може довести до агресије, али не мора, тј. она може одвести и у друге облике понашања. Бас (А. Н. Buss, 1961) сматра да су ту теорију прихватили сви психолози. Он сматра да фрустрација претходи агресији, али да она није једини њен претходник, па ни најснажнији.

Према једном тумачењу (В. Јеротић)⁽¹¹⁾, фрустрација у раном детињству и агресивност као њена последица, у неким случајевима воде у психијатријску болест (неурозе, психопатија и психозе), а у другим случајевима „онакав несрећник може лако да постане плен разних анархистичких и терористичких група које имају сличан састав чланова, а које постављају себи за циљ свесно и организовано рушење и насиље у свим могућим видовима“, уз напомену да су данашња насиља све безобзирнија и све мање имају потребу да буду рационализована.

Теорији фрустрације поставља се више приговора.

Први, фрустрација није довољно честа појава у животу да би могла да објасни све агресивности или њихов већи део.

Други, не доводе све фрустрације до агресивности. Људи су често фрустрирани, а не реагују агресивно.

Затим, може се бити агресиван и без фрустрације. За то постоји добар пример америчког експеримента одгајања деце без фрустрација (ако је експе-

(8) J. Dollard., et al., „*Frustration and Aggression*“ ford Univ. Press, 1968.

(9) L. Berkowitz, *Aggression: Social Psychological Analysis* New York, 1962.

(10) A. N. Buss *The Psychology of Aggression*, New York, London, 1961.

(11) В. Јеротић *Човек и његов идентитет*, Дечје новине, Г. Милановац, „Медицинска књига“, Београд, 1990.

римент у пракси био валидан), према схватањима америчког педијатра, чувеног Бењамина Спока. Две-три деценије таквог васпитавања деце створило је неподношљиво агресивну децу, па се од тог васпитног пројекта одустало, а сам Спок је признао своју заблуду о фрустрацијама, сматрајући их сада неопходним и корисним.

Потом, теорија о фрустрацијама је непотпуна јер за појаву агресивности није увек довољна фрустрација, потребна је и драж. Фрустрација изазива само спремност на агресивност, а да би дошло и до ње саме, потребна је драж, нпр. особа или особе које изазивају фрустрацију или које су макар у некој вези са фрустрацијом или је потребна ситуација која подстиче агресивно понашање.

Конечно, као наставак претходне идеје да сама фрустрација по себи није довољна да би довела до агресивности, важно је психолошко значење фрустрације (осећање неправде, осећање одбачености итд.), и та значења су у ствари неподношљива и могу да изазову агресију. Шта ће, пак, за кога бити фрустрација, то зависи од карактера особе, јер иста фрустрација неће фрустрирати све људе. Нарцисоидну особу ће, на пример, фрустрирати ако је не хвале да је лепа и паметна, а ону која је превазишла стадијум нарцизма и која је сигурна у себе, то неће тангирати. Чак и истој особи у различито време и у различитом психолошком стању, иста фрустрација не мора увек изазивати агресивност и уопште исте реакције.

БИХЕЈВИОРИСТИЧКА ТЕОРИЈА АГРЕСИВНОСТИ

Једна од доста раширених психолошких теорија, бихејвиористичка, сматра да је учење једини или бар главни извор агресивности. Њена формула би се упрошћено могла свести на следеће: ако дете (или одрастао човек) на основу свог индивидуалног искуства примети да са једним или више агресивних поступака долази до жељених резултата или користи, оно (он) ће постати трајно агресивно. Тај принцип вреди и за све остале облике понашања, ако се покажу успешним. Ова формула захтева освртање на теорију бихејвиоризма.

Класични бихејвиористи (Вотсон, Павлов, Бехтјерев), као и модерни, необихејвиористи (Скинер и други) сматрају да се човеково понашање не може разумети и објаснити нагонима (прошлошћу своје врсте) и емоцијама, већ друштвеним утицајима, којима је човек подложен (садашњошћу). Човек се, према овом тумачењу, понаша као црна кутија: на једној страни је драж (стимулус), која делује на црну кутију (тј. човека), а на другој је реакција на стимулус. Тај систем понашања познат је као стимулус-реакција понашања или S—R систем. Шта се догађа у црној кутији, тј. у организму који реагује, није познато, али није ни занимљиво. Оно што је занимљиво јесте реакција, понашање (*behavior*). По тој теорији, човеком је врло лако манипулисати пошто он губи своју активну улогу у свом понашању. Ако се он понаша на очекивани начин на одговарајућу драж, биће награђен (похвалом, напредовањем, итд.) и тиме стимулисан да изнова понавља радњу, да је учвршћује (Скинер, Берковиц, Бас). Ако се не понаша очекивано, биће кажњен (покуђен, деградиран, итд.) и тиме принуђиван да промени понашање према очекивању, како би избегао непријатности казне (Вотсон, Павлов). То је позната теорија о условном рефлексу као методи учења и васпитавања (класични бихејвиоризам) и о инструменталном рефлексу (необихејвиоризам). Примењено на агресивност као начин понашања и на ратовање, то би могло да се представи овако: рат подразумева пуцање у непријатеља. То је очекивана реакција, понашање или R. Оне који имају намеру да покрену људе да се боре у рату једино то занима. За њих постоји само проблем како човека навести да

пуца. Бихејвиористи мисле да се за учење таквом понашању није неопходно обраћати нагонима, ни емоцијама, потребама, мотивима, свести и савести. Довољно је само створити стимулус, драж, а то је: дати човеку пушку у руке, довести га на бојиште и издати му наредбу да пуца. Ако пуца, има шансу да остане жив и биће похваљен, одликован, итд. Ако не пуца, погинуће или ће бити ригорозно кажњен. Тако је човек сведен на машину, на робота, на црну кутију. Оно што је битно у овој ситуацији јесте учење човека послушности, како би добио награду или избегао казну. Понашање немачких војника у другом светском рату и многи други примери (спартански ратници) указују да бихејвиористички начин учења да се буде агресиван има значајну улогу у животу.

Бихејвиористичке теорије не улазе у изворе, у порекло агресивности и насиља, што је озбиљна примедба (Е.Фром).

Међутим, нека скорија етнолошка истраживања у западној Африци међу тамошњим племенима (Parin—Morgenthalera) и нека ранија слична истраживања на Новој Гвинеји међу америчким Индијанцима (М. Мид, Р. Бенедикт) представљају снажну критику бихејвиористичке теорије учења и потврду фрустрационе теорије. Та су истраживања показала да разлике у васпитавању деце до три године живота имају за последицу разлике у каснијем агресивном понашању одраслих. У племенима где су деца дуго дојена и где су до пубертета расла у топлој емоционалној атмосфери са родитељима, браћом и сестрама и шире, по одрастању су своју агресивност испољавала на контролисан и друштвено прихватљив начин. Тамо, пак, где су деца рано одбијана од дојења и где су емоционалне везе са родитељима биле сиромашне, а сукоби (фрустрације) са старијом браћом и сестрама, другом родбином и у племену били претежан облик социјалних односа, по одрастању ти потомци су испољавали неупоредиво већу агресивност, па и са повременим патолошким облицима.

ЗАКЉУЧАК О ПСИХОЛОШКИМ ТЕОРИЈАМА О АГРЕСИВНОСТИ У РАТУ

Данас још увек нема поуздане психолошке теорије о узроцима човекове агресивности и његове склоности ка насиљу и рату. Ипак, према мишљењу већине научника, а на основу многих истраживања, нарочито етолога, са поузданошћу се закључује да постоји урођени нагон ка агресивности. Његово јављање има за циљ заштиту опстанка јединке и врсте, када осећају да су угрожене. Међутим, агресивност се јавља и на одређене фрустрације и непријатне дражи. Такође, агресивност се и учи.

Иако урођен, агресивни нагон је подложен социјализацији. Његово јављање, учесталост и интензитет зависе од личног искуства у судару с околином и од социјалног учења. Према томе, учењем се агресивни нагон може и кочити и подстицати. Такође и подстицањем помоћу одређених дражи. На то указују спомениена етолошка истраживања, али и разлике у обиму и степену агресивности међу разним народима, као и историјске чињенице да разорна, деструктивна агресивност није континуирана током људске историје, већ је повремена и са дугим периодима мира међу народима.

Судбина и опстанак човека на земљи зависе од његове мање или веће успешности у контролисању и усмеравању агресивне енергије.

(Примљено 20.12.1990)

Milojko Stojanović,
Senior Lecturer at the Faculty of Law in Belgrade

PSYCHOLOGICAL THEORIES OF WAR

Summary

There exist three groups of the theories of war.

Instinctual theories interpret human inclination toward war as inborn and instinctive. According to S. Freud man is ruled by instincts of life (Eros) and death, and they are in eternal struggle. The wars are inevitable. According to K. Lorenz (ethological theory), the aggressiveness is inborn, but it is in the function of life of the individual and of the species. Man's instinct of aggressiveness is, however, unrestrained and dangerous, so that it has to be controlled by reason.

Frustration theories (Dolard, Mueller, Berkovic and others) explain that man's aggressiveness and inclination to war are caused by the frustration of the environment. In order to be peaceable people should not be frustrated. This theory is challenged in many ways.

Behavioural theories of classical mutual relatedness (Watson, Pavlov, Behyerev) and of instrumental relatedness (skinner and others) interpret any human behaviour, as well as the tendency toward aggressiveness and war, as learned, namely as a reaction to specific stimulation.

The author concludes that there is still no adequate theory of the causes of human aggressiveness and inclination to war. Nearest to the truth would be to accept that aggressiveness of people is inborn, but that it appears also as a reaction to frustrations, as well as that it can be learned.

Key words: *War. - Psychological theories.*

Milojko Stojanović,
Enseignant supérieur à la Faculté de droit de Belgrade

LES THEORIES PSYCHOLOGIQUES DE LA GUERRE

Résumé

Il y a trois groupes de théories psychologiques de la guerre.

Les théories instinctivistes interprètent le penchant de l'homme pour la guerre comme un penchant inné, instinctif. Selon S. Freud, l'homme est dominé par les instincts de la vie (Eros) et de la mort. Il y a une lutte éternelle entre ces instincts. Les guerres sont inévitables. Selon K. Lorenc (théorie étologique) l'agressivité est instinctive, mais elle est fonction de l'individu et de l'espèce. Par contre, l'instinct d'agressivité de l'homme est difficile à freiner et dangereux. C'est pourquoi la raison doit le contrôler.

Les théories de frustration (Dolard, Miller, Berković et autres) disent que l'agressivité de l'homme et son penchant pour la guerre sont provoqués par les frustrations du milieu. Pour qu'ils soient pacifiques, les hommes ne doivent pas être frustrés. On peut faire de nombreuses remarques sur le compte de cette théorie.

Les theories behavioristes du conditionnement classique (Watson, Pavlov, Bektjerev) et du conditionnement instrumental (Skinner et autres) interprètent tous les comportements

de l'homme, y compris le penchant pour l'agressivité et la guerre comme acquis, comme réactions à certains stimulus.

Conclusion: il n'y a toujours pas de théorie psychologique valable sur les causes de l'agressivité de l'homme et de son penchant pour la guerre. Nous nous rapprochons le plus de la vérité si nous acceptons que l'agressivité des hommes est innée, mais qu'elle apparaît aussi comme réaction aux frustrations et qu'elle est aussi acquise.

Mots clés: *Guerre. - Théories psychologiques.*